

РЕФОРМИТЕ НА ТУРГУТ ЙОЗАЛ: ИДЕИ, РЕАЛИЗАЦИЯ, РЕЗУЛТАТИ

Антон Атанасов

Османската империя рухва както по политически, така и по икономически причини, тъй като в началото на XX век стопанството ѝ е в катастрофално състояние. След прокламирането на Републиката то е едно от направленията, на които кемалистите обръщат сериозно внимание. Извършени са редица реформи, с които е съгласно и обикновеното население. Към края на 20-те години те дават резултат, но „Голямата депресия“ изисква нови промени¹. Така се стига до по-стриктно изпълнение на един от шестте лъча на идеологията на Ататюрк – етатизма, който предвижда засилване на ролята на държавата в икономиката и най-вече в индустрията, но не и ликвидиране на частното производство. Идеята е помежду им да има конкуренция и по този начин взаимно да се контролират. Въведени са и 5-годишни планове за индустриализацията на страната, които целят равномерното ѝ разпределение и разнообразие във всички региони. През следващите години този принцип не се спазва напълно, като има и периоди, в които държавата умишлено отслабва влиянието си в икономиката. Обикновено във времена на криза правителствата засилват своята роля. През 1961 г. съгласно разпоредбите на новата турска конституция, приета след първия военен преврат в историята на страната, се учредява и Държавна планова организация. Създаваните от работещите в нея специалисти планове се изпълняват до края на 70-те години, но не водят до пълното решаване на стопанските проблеми на Турция, което е и в основата на новото реструктуриране на икономическата ѝ система. До голяма степен то е рожба на Тургут Йозал (1927-1993), върху чиито реформи ще се фокусираме по-надолу².

Седемдесетте години на XX век са един от най-тежките периоди в историята на съвременна Турция не само по политически, но и по икономически причини. До голяма степен партиите са вкопчени в борба за власт и не могат да се споразумеят как да се

¹ Мутафчиева, В., Желязкова, А. Турция между Изтока и Запада. София, 1998, с. 82.

² Пак там, с. 83 – 84.

справят с кризата в страната, която е повсеместна. Както и по-рано споменахме, икономическата система е специфична и държавата разполага с огромна роля в нея, като формулира 5-годишни планове за развитието ѝ, които регламентират вноса, износа, валутните операции и цените. По този начин проблемите се задълбочават, като най-фрапантни са девалвацията на лирата и растежът на безработицата³. Същевременно липсват достатъчно суровини, предприятията са принудени да работят с половин капацитет, животът се оскъпява с всеки изминал ден и ежегодно прирастът на националния доход спада, като през 1980 г. достига едва 1,7% при положение, че две години по-рано е бил 7,8%⁴.

Правителствата се опитват да намерят решение за изход от кризата, като отлагат плащанията на външния дълг и търсят възможности за нови заеми. Въпреки че не са съгласни със строгите условия, които им са поставени от Световната банка и Международния валутен фонд, са принудени да се примирят. Целта е Турция да продължи да се индустриализира и да е ориентирана към износ на продукцията си, но да забави икономическия си растеж, да девалвира валутата си⁵, да замрази заплатите и да увеличи цените. Проблемите се задълбочават, тъй като инфлацията и безработицата продължават да растат, липсват стоки от първа необходимост и е въведен режим на електричеството, които от своя страна дават поле за изява на крайно леви организации, които стоят в основата на поредица от стачки, демонстрации и социални бунтове⁶. Последното гражданско правителство преди преврата от 1980 г., което се ръководи от Сюлейман Демирел (1924-2015), предприема разработването на нова икономическа политика, в което важна роля играе Тургут Йозал, който по това време е съветник на премиера по икономическите и финансовите въпроси. Екип от специалисти в тази област, който се ръководи от него, създава пакет от мерки за оздравяване на икономиката. Известни като „Решенията от 24 януари 1980 г.“, те „предвиждат намаляването на темповете на икономическото развитие, ограничаването на вътрешния пазар и поощряването на износа, преустройството на икономиката и нейното насочване към производството на повече продукция за износ, увеличаването на валутните постъпления от външната търговия, редовното изплащане на външния дълг и осигуряването на нови кредити и заеми отвън, девалвацията на турската лира и

³ Пак там, с. 84.

⁴ **Манчев, Кр.** История на балканските народи. Том 4 (1945-1990). София, 2006, с. 260.

⁵ През 1979 г. турската лира е девалвирана по отношение на американския долар с 43,6%, а през 1980 г. – с 50%.

⁶ **Нанов, Пл.** Република Турция между Изтока и Запада. София, 2022, с. 108.

други“⁷. Приети са от Международния валутен фонд, Световната банка и Организацията за икономическо сътрудничество и развитие, след което е подписано споразумение със Световната банка за заеми при изпълнение на определени условия, които предвиждат либерализация на икономиката и намаляване на ролята на държавата в нея⁸. Тези процеси обаче имат нужда от време, а управляващите нямат такова, тъй като общественото недоволство достига невиджани размери. Няколко месеца по-късно превратът е факт, а Турция затваря 70-те при следните икономически показатели: нараснали спрямо предходното десетилетие са Брутният национален продукт (БНП) – от 20 193 на 81 696 млн. долара, БНП на глава от населението – от 586 на 1 877 долара, БНП на глава от населението в покупателна способност – от 938 на 2 198 долара, но и инфлацията – от 5,6 на 26,2%, а намалели – годишното нарастване на БНП – от 6,2 на 5,3%, и годишното нарастване на БНП на жител – от 3,2 на 2,6%⁹.

Като вицепремиер и министър на икономиката в правителството на Бюлент Улусу (1923-2015) Тургут Йозал е натоварен със задачата да продължи изпълнението на „Решенията от 24 януари 1980 г.“. Разработената от него преди преврата програма е приета от новите управляващи, които си поставят за цел постигането на социално-икономическа стабилизация чрез либерализация на икономиката, развитие на частния сектор, външни инвестиции, увеличаване на износа и намаляване на инфлацията¹⁰. През следващите две години се наблюдава стриктно прилагане на замислените реформи, тъй като режимът е репресивен и всеки опит за съпротива е обречен на провал¹¹. Въпреки заявеното желание за отслабване на ролята на държавата, четвъртият 5-годишен план (1979-1983) не е зачеркнат. В условията, в които военните налагат властта си, голяма част от заложените цели в него не са изпълнени, като изключение правят тези, свързани с външната търговия и износа, които дори са надхвърлени¹². Чрез различни стимули се подкрепя развитието на частната собственост, но държавата продължава да стопанисва най-големите предприятия в промишлеността. Тя инвестира в енергетика и транспорт, а частниците – в промишленост и туризъм. Изброеното дотук обаче изисква средства, които се набавят най-вече чрез нови заеми и кредити, които през 1980 г. възлизат на 17 млрд. долара, а няколко години по-късно – на 26 млрд.

⁷ **Хаков, Дж.** История на съвременна Турция. София, 2017, с. 283.

⁸ **Павлова, П.** Тургут Йозал – реформаторът на турската политика. <http://anamnesis.info/node/1679> (достъпен на 31.10.2022 г.)

⁹ Турция. Под ред. на С. Ванер. София, 2008, с. 432.

¹⁰ **Манчев, Кр.** Цит. съч., с. 261 – 262.

¹¹ **Павлова, П.** Цит. съч.

¹² **Хаков, Дж.** Цит. съч., с. 315.

долара. Постепенно започва да се наблюдава икономически растеж, който се провокира основно от засилването на износа и от увеличаването на неговия обем, в който вече доминират не селскостопанските, а промишлените стоки. Инфлацията е намалена, като в края на управлението на военните тя е 36,6% при положение, че в началото възлиза на 107,2%¹³. Реформите на Йозал частично стабилизируют турската икономика, но не дават очакваните резултати във всичките си аспекти. Безработицата продължава да е висока, а мерките, предприети в банковия сектор, с които се разрешава частната банкерска дейност и преминаването към свободен лихвен процент, водят до обявяването на фалит от много дребни и средни фирми, до разоряването на голям брой частни банки и банкерски къщи и в крайна сметка до оставката на Йозал като вицепремиер и министър на икономиката¹⁴.

На проведените през ноември 1983 г. избори Отечествена партия излиза победител. Няколко седмици по-късно тя сформира първото си самостоятелно правителство, в което лидерът ѝ Тургут Йозал е министър-председател, като той остава на този пост до 1989 г., когато е избран за президент на страната. Това дълго за историята на Турция през втората половина на XX век управление, в което всичко зависи от него, тъй като не се нуждае от коалиционни партньори, му позволява да разгърне потенциала си в областта на икономиката и да я промени из основи, като постепенно отслаби ролята на държавата в нея и предизвика растеж, продължил близо двадесет години и станал причина да бъде наричан „бащата на турското чудо“¹⁵. Реформите са продължени, като може да се каже, че са издържани в духа на налагащия се в Запада Вашингтонски консенсус, който предвижда приватизация на държавните предприятия, намаляване на разходите в публичния сектор, създаване на възможност за навлизане на стоки и капитали от чужбина и превръщането на пазара в основен регулатор¹⁶. За да се достигне до пълната им реализация, трябва време, в което правителството да продължи да оказва влияние, заради което 1984 г. е оставена като преходна и е създаден т. нар. пети план, който обхваща периода между 1985 и 1989 г. и крайт му реално затваря управлението на Йозал като премиер. В него се планира увеличаването на БНП и намаляването на дела на селското стопанство и увеличаването на дела на промишлеността и на услугите при формирането му. Това се случва неравномерно, тъй като през първите три години

¹³ **Нанов, Пл.** Цит. съч., с. 112.

¹⁴ **Павлова, П.** Цит. съч.

¹⁵ **Нанов, Пл.** Цит. съч., с. 121.

¹⁶ Пак там, с. 116.

изпълнението е по-високо, отколкото през последните две¹⁷. Тук е мястото да отбележим, че Турция затваря 80-те с увеличаване на БНП – от 81 696 млн. долара през предходното десетилетие до 107 545 млн. долара, с увеличаване на БНП на глава от населението – от 1 877 на 1 959 долара, с увеличаване на БНП на глава от населението в покупателна способност – от 2 198 на 4 217 долара, но и с увеличаване на инфлацията – от 26,2 на 55,4%, и с намаляване на годишното нарастване на БНП – от 5,3 до 4,4%, и с намаляване на годишното нарастване на БНП на жител – от 2,6 на 1,8%¹⁸.

Йозал се старае да реформира селското стопанство, въпреки че се стреми да намали дела му при формирането на БНП. Дълго време в него са заети най-много жители на страната и добитото представлява най-големия дял в износа. Целта е да се върви към индустриализация и превръщането на промишлеността във водещия отрасъл. Името на Тургут Йозал се свързва с т. нар. „зелена революция“, благодарение на която първичният сектор отбелязва значителен подем¹⁹. Започва постепенното разширяване на обработваемите площи²⁰. Същевременно се отменя монополът на държавата върху производството и продажбата на семената за основните култури, като по този начин влизат в обръщение създадени извън Турция хибридни семена, носещи високи добиви, комбинирани фуражи, животни и методи за отглеждането им²¹. Върви се към реструктуриране и модернизация на сектора с цел включването му в света²². Спрямо предходното десетилетие през 80-те години се наблюдава намаляване на ролята му при формиране на БНП – от 27,2 на 16,6%, и намаляване на заетостта в него – от 54 на 47,4%²³.

В икономическите реформи на Йозал промишлеността е от първостепенно значение. Целта е да се увеличи дялът на промишленото производство и да се модернизират и разширят производствените мощности²⁴. Един от основните стремежи е насърчаването на частната инициатива. Поради тази причина е намален бюрократичният елемент при вземането на решения, спрени са дотациите за държавните предприятия и най-големите обществени строежи започват да се реализират чрез средства на вносителите, получаващи в замяна държавни ценни книжа²⁵. Индустрията се развива с високи

¹⁷ Хаков, Дж. Цит. съч., с. 316.

¹⁸ Турция..., с. 432.

¹⁹ Карахасан – Чънар, И. Турция. София, 2000, с. 147.

²⁰ Манчев, Кр. Цит. съч., с. 387.

²¹ Хаков, Дж. Цит. съч., с. 317.

²² Никова, Е. Балканите и Европейската общност. София, 1992, с. 125.

²³ Турция..., с. 432.

²⁴ Мутафчиева, В., Желязкова, А. Цит. съч., с. 87.

²⁵ Пак там, с. 85.

темпове до 1987 г., като е важно да се отбележи, че се увеличава натовареността на капацитетните ѝ възможности, след което се наблюдава временен спад²⁶. Оказва се подкрепа на големите заводи, в които работят стотици хиляди души. За тях близо до местоработата им се строят специални жилищни квартали, в които заедно със семействата си те осигуряват необходимата за функционирането на сектора квалифицирана работна ръка²⁷. Спрямо предходното десетилетие през 80-те години се наблюдава увеличаване на дела му при формирането на БНП – от 20,5 на 27,1%, и увеличаване на заетостта в него – от 14,7 на 15,6%²⁸.

Третичният сектор постига завидни резултати. С всяка изминала година присъствието му в турската икономика започва да се забелязва все повече. При управлението на Йозал сериозен тласък получава развитието на туризма. С течение на времето той се превръща в изключително важен източник за постъпления на средства в хазната на страната, като през 1988 и 1989 г. те достигат 2 млрд. долара²⁹. За този процес особена роля изиграват външните инвестиции, чието привличане е една от основните цели на Йозал. В първите години от управлението му не са чак толкова много, но през втората половина на десетилетието значително нарастват. Основно идват от САЩ, Швейцария, Германия и страните от Близкия изток и са в промишлеността и услугите, като при вторичния сектор намаляват – от 87 на 49%, а при третичния се увеличават – от 8,5 на 47,4%³⁰. Това и води до увеличаване на дела на последния при формирането на БНП спрямо предходното десетилетие – от 52,3 на 56,3%, и увеличаване на заетостта в него – от 31,3 на 37%³¹.

По отношение на външната търговия е редно да се отбележи, че основният стремеж на Йозал е увеличаването на износа. Вносът не е с приоритетни позиции, но има за задача да стимулира конкурентоспособността на турското производство и да бъде регулатор на цените на произведените в страната стоки³². Водещи партньори в обмена са Европейската икономическа общност (ЕИО), САЩ, Швейцария, Австрия, Япония, при които балансът за Турция е пасивен, и страните от Близкия изток, които купуват повече от нея, отколкото ѝ продават. Въпреки идеологическите различия, търговията със СССР също се развива и помежду им е сключено споразумение, по силата на което в

²⁶ Хаков, Дж. Цит. съч., с. 317.

²⁷ Мутафчиева, В., Желязкова, А. Цит. съч., с. 85 – 86.

²⁸ Турция..., с. 432.

²⁹ Хаков, Дж. Цит. съч., с. 317.

³⁰ Пак там, с. 318.

³¹ Турция..., с. 432.

³² Мутафчиева, В., Желязкова, А. Цит. съч., с. 86.

продължение на четвърт век Турция трябва изнася промишлени стоки и да получава в замяна руски природен газ³³.

В момента, в който Тургут Йозал излиза на политическата сцена, Турция се намира в сериозна икономическа криза. Предприетите от него реформи целят не само разрешаването ѝ, но и са необходими за присъединяването на страната към ЕИО³⁴, с която тя е в отношения от 1959 г., когато подава молба за асоциирано членство. През следващите години тези политически и икономически процеси преминават през различни етапи, за да се достигне до 1987 г., когато турското правителство депозира молба за пълно членство в Общността, която остава неудовлетворена³⁵.

Турция остава извън ЕИО по политически и по икономически причини. Икономическата политика на Тургут Йозал постига определени резултати, но не успява да се справи с всички проблеми. Изложените по-горе числа показват подобряване на отделни сектори, но трябва да се отбележи, че за едно десетилетие турското население нараства с около 10 млн. души, което означава, че се увеличават търсещите работа и нуждата от финансови средства за прехраната им. Амбициозните реформи се реализират посредством заеми и кредити, като в края на управлението на Йозал външният дълг на страната достига 40 млрд. долара. Според различни автори, сред които и Дениз Акагюл, основната причина за това са бюджетите на страната, които се правят без промени в данъчната система и с използване на държавните банки като техни заместители³⁶. Същевременно безработицата и инфлацията остават високи, а населението живее по-зле с всеки изминал ден. Достига се до фрапиращия момент, в който правителството призовава народа да яде леща, за да го успокои в притесненията му, че месото е прекалено скъпо³⁷.

³³ Пак там, с. 88.

³⁴ **Павлова, П.** Цит. съч.

³⁵ Отношенията на Турция с ЕИО са многопластови, обхващат дълъг период от време и могат да бъдат обект на друго изследване. За повече информация вж **Никова, Е.** Цит. съч., с. 101-130, 207-223.

³⁶ **Нанов, Пл.** Цит. съч., с. 120.

³⁷ **Акьол, Ч.** Реджеп Таип Ердоган. Биография. София, 2017, с. 98.

БИБЛИОГРАФИЯ

Монографии

Акьол, Ч. Реджеп Таип Ердоган. Биография. София, 2017.

Карахасан – Чънар, И. Турция. София, 2000.

Манчев, Кр. История на балканските народи. Том 4 (1945-1990). София, 2006.

Мутафчиева, В., Желязкова, А. Турция между Изтока и Запада. София, 1998.

Нанов, Пл. Република Турция между Изтока и Запада. София, 2022.

Никова, Е. Балканите и Европейската общност. София, 1992.

Турция. Под ред. на С. Ванер. София, 2008.

Хаков, Дж. История на съвременна Турция. София, 2017.

Интернет ресурси

Павлова, П. Тургут Йозал – реформаторът на турската политика.
<http://anamnesis.info/node/1679> (достъпен на 31.10.2022 г.)

TURGUT YOZAL'S REFORMS: IDEAS, IMPLEMENTATION, RESULTS

Anton Atanasov

The seventies of the twentieth century were one of the most difficult periods in the history of modern Turkey. The parties are stuck in a power struggle and can't deal with the crisis in the country. The economic system needs restructuring, which Turgut Yozal is undertaking. Certain sectors are achieving enviable results, but others are facing deepening problems. Despite their controversial nature in some respects, Yozal remains in the memory of generations as the „father of the Turkish miracle“ and the „second Ataturk“.